

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНО-КРАСЗНАВЧОЇ РОБОТИ З
ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЗАКЛАДІ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи DO1-M23z,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньо-професійною програмою
Дошкільна освіта
(заочна форма здобуття освіти)
Ковалюк Анна Миколаївна

Керівник: **Бабюк Т. Й.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент: **Вашак О. О.**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти
Полтавського національного
педагогічного університету імені
В.Г.Короленка

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ	
ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ	
В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	6
1.1. Теоретичні засади дитячого краєзнавства та дитячого туризму . .	6
1.2. Специфіка проведення туристично-краєзнавчої роботи у ЗДО . .	12
1.3. Технологічні особливості організації колективної туристично- краєзнавчої роботи у закладі дошкільної освіти	14
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	
ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ	
ОСВІТИ	18
2.1. Критерії та показники включеності дітей старшого дошкільного віку до туристично-краєзнавчої роботи	18
2.2. Чинники впливу на ефективність організації туристично-краєзнавчої роботи у закладі дошкільної освіти	21
2.3. Результати констатувального етапу експерименту	29
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-	
ПЕДАГОГІЧНИХ	УМОВ
ПРОВЕДЕННЯ	
ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СТАРШОГО	
ДОШКІЛЬНОГО	
ВІКУ В ЗДО	32
3.1. Принципи та організаційно-педагогічні умови проведення туристично-краєзнавчої роботи зі старшими дошкільниками	32
3.2. Характеристика експериментальної системи роботи	37
3.3. Результативність експериментальної системи роботи з реалізації організаційно-педагогічних умов проведення краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку в ЗДО	46
ВИСНОВКИ	59

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
---	-----------

ВСТУП

Актуальність дослідження. Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Концепцією виховання у національній системі освіти визначено стратегічні завдання у сучасному українському суспільстві у вихованні підростаючого покоління, формуванні у нього світоглядних переконань, високої моралі, духовності та культури.

Значний потенціал для вирішення завдань виховання дітей дошкільного віку закладений у педагогічній спадщині та історії освіти України. Однак доводиться констатувати, що не всі її періоди і педагогічні явища достатньо вивчені, зокрема, краєзнавчо-пошукова робота дітей та молоді. У різні періоди на виховне значення краєзнавства у вихованні та розвитку дітей вказували українські вчені і педагоги К. Ушинський, О. Духнович, С. Русова, Г. Ващенко, С. Рудницький, В. Геринович, П. Тутковський, А. Макаренко та інші.

Надзвичайно вагому роль найближчого оточення у формуванні духовності, громадянських переконань і патріотичних почуттів, високої культури і моралі, неодноразово підкреслював педагог В. Сухомлинський. Природа, мова та історія рідного краю – це невичерпні джерела, з яких, як стверджує Василь Олексійович, живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Тому ми і акцентуємо увагу, що вирішення завдань формування патріотизму у дітей, національної самосвідомості і виховання любові до України неможливе без формування у дитини ціннісного ставлення до рідного краю, зокрема і засобами туристично-краєзнавчої роботи.

Зазначена проблема набуває особливого значення у дошкільному віці, коли відбувається природна інтеграція дитини в духовний світ рідного українського народу. На залученні її до культурних цінностей і традицій українського народу, вихованні поваги і любові до його надбань, до рідної

мови, формуванні культури міжетнічних та міжособистісних взаємин в полікультурному середовищі наголошено у Базовому компоненті дошкільної освіти в освітніх лініях «Дитина у соціумі» та «Дитина у світі культури».

Окремі аспекти краєзнавчо-туристичної роботи були предметом спеціальних досліджень українських педагогів. У 1960-х роках І. Прус ґрунтовно дослідив умови формування засобами шкільного краєзнавства патріотизму, важливої риси майбутнього громадянина; С. Бабишин розкрив роль краєзнавчої роботи у підготовці дітей до суспільної праці, свідомого вибору професії; Є. Пасічник сформулював організаційно-педагогічні засади літературного краєзнавства, а П. Бурдейний зосередив свої наукові розвідки на вирішенні проблеми формування міжособистісних стосунків та моральних якостей старшокласників у процесі краєзнавчо-пошукової роботи.

Потреба формування ціннісного ставлення до рідного краю в період дошкільного дитинства відображена у дослідженнях сучасних науковців А. Богущ, Н. Бондаренко, Н. Виноградової, Н. Гавриш, Р. Жуковської, В. Лаппо, Н. Лисенко. Впродовж останніх років значення краєзнавства досліджувалась у забезпеченні процесів виховання певних якостей особистості, вивчалися питання теорії і методики краєзнавства, однак переважно шкільного краєзнавства. Проте зміст та організаційно-педагогічні умови здійснення туристично-краєзнавчої роботи з дітьми дошкільного віку ще не були предметом спеціального дослідження, а виявлені окремі публікації нечисленні.

Отже, актуальність питання, потреба у науково-теоретичному та практичному дослідженні означених питань зумовили вибір теми дослідження **«Організація туристично-краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку у закладі дошкільної освіти».**

Мета дослідження полягала у теоретичному та емпіричному дослідженні організаційно-педагогічних умов організації і проведення туристично-краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку у закладі

дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати теоретичні засади дитячого краєзнавства та можливості дитячого туризму.
2. Проаналізувати стан практики в закладах дошкільної освіти та з'ясувати чинники впливу на ефективність роботи з організації туристично-краєзнавчої роботи з дітьми дошкільного віку.
3. Розробити методику визначення рівнів обізнаності дітей старшого дошкільного віку з питаннями краєзнавства та організації туризму у закладі дошкільної освіти.
4. Схарактеризувати організаційно-педагогічні умови проведення краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку у закладі дошкільної освіти.
5. Розробити експериментальну систему роботи з підвищення ефективності здійснення туристично-краєзнавчої роботи в закладі дошкільної освіти та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження: процес здійснення туристично-краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови організації туристично-краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку в закладі дошкільної освіти.

Для досягнення мети використано **методів дослідження**, а саме:

- 1) *теоретичних*: вивчення та аналіз педагогічної, методичної, краєзнавчої літератури з проблеми дослідження, періодики з дошкільної освіти, класифікація, конкретизація наукової інформації, синтез, узагальнення.
- 2) *емпіричних*: питання для індивідуальної та колективної бесіди з дітьми; анкетування батьків, інтерв'ю із директором закладу, інтерв'ю з інструктором з фізичного виховання; цілеспрямоване спостереження за проявами поведінки дітей старшого дошкільного віку під час туристичних заходів; аналіз стану

матеріальної бази садка щодо наявності й відповідності використання засобів проведення елементів туристично-краєзнавчої роботи; аналіз перспективного плану інструктора з фізичного виховання, педагогічний експеримент;

3) *методи статистичної обробки результатів дослідження.*

Практичне значення дослідження визначається можливістю практичного використання матеріалів нашого дослідження для підвищення кваліфікації педагогів з питань організації дитячого туризму та краєзнавства; використанні матеріалів емпіричної частини дослідження у практичній роботі вихователів з питань дитячого туризму та краєзнавства.

Базою дослідження був Комунальний заклад «Заклад дошкільної освіти №59 Вінницької міської ради міської ради».

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорено на конференціях різних рівнів.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 2 наукових публікаціях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

10%), середній рівень - 45% (до експерименту - 32%), до низького рівня було віднесено 30% (до експерименту - 58%).

Після проведення експерименту педагоги ЗДО засвідчили, що за час експериментальної роботи вони набули низку якісно нових теоретичних знань й практичних вмінь і навичок краєзнавства.

Отримані дослідницько-експериментальні дані засвідчують правомірність висунутої гіпотези та підтверджують ефективність розробленої нами програми.

ВИСНОВКИ

Унаслідок проведення наукового дослідження та теоретичному та емпіричному рівнях з проблеми організації у закладі дошкільної освіти туристично-краєзнавчої діяльності стосовно визначення умов включення до неї дітей старшого дошкільного віку ми дійшли до таких висновків:

За першим завданням нами розкрито теоретичні засади дитячого краєзнавства та дитячого туризму. З'ясовано, що туристична діяльність найбільшою мірою пов'язана з перебуванням людини в різних природних умовах. Найбільшою мірою це визначається у подорожах рідним краєм саме така робота найбільш прийнятна в її організації стосовно дітей дошкільного віку. Традиційними формами педагогічної роботи в садках, яка має туристичне спрямування, є піші переходи, екскурсії різних видів, туристичні мандрівки, цільові прогулянки тощо. Головний акцент у таких заходах визначається створенням умов взаємодії людини та природи та набуття нею необхідних щодо цього навичок.

Туризм є спеціальним видом рекреаційної та спортивної діяльності, різновидом активного відпочинку, який має активний характер та передбачає пізнання людиною свого краю, умов перебування у природному середовищі. Дитячий туризм є різновидом туризму, проте він більшою мірою ґрунтується на поєднанні фізкультурно-рухових та оздоровчих заходів. Цей вид туризму обумовлює свою специфіку віковими та фізичними можливостями дітей.

Краєзнавство є діяльністю щодо вивчення історії та культури певного краю, проте воно не завжди пов'язане із активним туризмом. Пасивними видами краєзнавства є робота з картою, фотоматеріалами, відвідування музеїв, цікавих історичних місць тощо.

У зміст краєзнавчої роботи з дітьми входить ознайомлення їх з природою, історією, культурою рідного краю; вивчення назв важливих вулиць і площ

міста, його парків, пам'ятників. Форми проведення краєзнавчої роботи з дошкільниками поділяються на безпосередні (піші переходи, дитячий туризм, міні-подорожі вихідного дня спільно з батьками, екскурсії, цілеспрямовані погулянки тощо) та опосередковані, що поглиблюють та закріплюють набуті знання дітей про рідний край (перегляд відеоматеріалів, фотоальбомів, читання творів про рідний край, «краєзнавчі посиденьки» тощо).

За другим завданням ми проаналізували стан практики ЗДО щодо з'ясування чинників впливу на ефективність роботи з організації туристично-краєзнавчої роботи з дітьми. Для цього було проведено констатувальний експеримент, в якому використовувались емпіричні методи: у якості *основних* - індивідуальна бесіда з дітьми; анкетування батьків; спостереження за поведінковими проявами дітей під час краєзнавчих заходів; у якості *додаткових* - аналіз матеріальної бази садка; вивчення річного плану інструктора з фізичного виховання; інтерв'ю із директором закладу освіти; бесіда з інструктором з фізичної культури; колективна бесіда з дітьми.

Результати, отримані нами у напрямі роботи з батьками дозволили з'ясувати, що вони, в цілому прихильно ставляться до тісної співпраці з педагогічним колективом дошкільного закладу з різних питань навчання та виховання їхніх дітей. Проте, реальний стан включеності батьків до спільної туристично-краєзнавчої роботи, як визначили результати проведеного нами анкетування, свідчить про їхнє поверхове відношення до різноманітних питань, які здатний вирішувати дитячий туризм - оздоровлення дітей через спілкування з природою та засобами руху; виховання гуманного ставлення до природи, набуття навичок безпечного перебування в природі, ознайомлення з історією та культурою рідного краю.

Директор ЗДО засвідчила, що приділяє велику увагу питанням організації та проведенню заходів краєзнавчого спрямування. Пояснюємо це тим, що означений садок має профільність туристично-краєзнавчої роботи. На думку директора, основною вадю налагодження тісної співпраці із сім'ями

вихованців з будь-якої проблеми, є значна зайнятість батьків. Проте, кропітка роз'яснювальна робота, яку проводять вихователі, сприяє підвищенню інтересу батьків до цікавих форм спільного дозвілля, участі у святах календарного циклу, пов'язаним із перебуванням за межами дитячого садка. Інструктор з фізичного виховання вказав на те, що матеріальна база садка вимагає значних коштів щодо закупівлі та утримання туристичного обладнання.

За третім завданням ми представили методику визначення рівнів включеності дітей старшого дошкільного віку до дитячого краєзнавства та туризму у закладі дошкільної освіти. Для цього ми розробили критерії включеності дітей старшого дошкільного віку до краєзнавчої роботи (інформаційного, мотиваційного, діяльнісного) та згідно з ними дібрали діагностичні методики. Результати, отримані нами у напрямі роботи з дітьми старшого дошкільного віку засвідчили, що вони дуже зацікавлені проведенням заходів дитячого туризму спільно з батьками. Проте, їх більшою мірою цікавлять сімейні дні відпочинку. 65% дітей ЕГ та 55% дошкільників КГ вказали на те, що вони достатньо втомлюються під час піших переходів. Діти також зазначили, що батьки майже не беруть участі в таких заходах, як піші переходи, переадресуючи свою участь помічнику вихователя. Діти вказали на те, що їм було б цікаво безпосередньо відвідати в м. Вінниця різні пам'ятники, Поштову Станцію, краєзнавчий музей, проте не всі батьки погоджуються відпускати їх до поїздки на маршрутному автобусі.

На основі попередньо визначених критеріїв включеності дітей старшого дошкільного віку до краєзнавчої роботи (інформаційного, мотиваційного, діяльнісного) були охарактеризовані три рівні його сформованості в старших дошкільників: достатній, задовільний і незадовільний.

За четвертим завданням ми охарактеризували педагогічні принципи та організаційно-педагогічні умови проведення краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку у ЗДО. Такими умовами є:

- 1) використання потенціалу дитячого туризму у проведенні краєзнавчої роботи зі старшими дошкільниками;
- 2) взаємодія дитячого садка з батьками вихованців щодо проведення спільної краєзнавчої роботи;
- 3) дотримання умов при проведенні краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

За п'ятим завданням ми розробили експериментальну систему роботи з підвищення ефективності організаційно-педагогічних умов проведення краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку у ЗДО та представили результати її впровадження.

Наша програма була представлена у таких орієнтовних напрямках організації дитячого краєзнавства: вивчення природи рідного краю; залучення дітей до елементів регіональної культури (народні ремесла, традиційна та сучасна архітектура, побут населення мого краю тощо); ознайомлення з традиціями родини, традиційними святами та обрядами. У холодну пору року реалізувався напрям «опосередкованого краєзнавства», а також ряд спільних форм роботи з батьками.

На першому, *ознайомчому етапі* нами було поставлено за мету поглиблювати й розширювати знання та уміння дітей пов'язані із туристичною роботою та безпосередньо - краєзнавством. Другий, *мотиваційний етап*, передбачав метою підвищення мотивації дітей на дитячу краєзнавчо-туристичну роботу. Завдання, які реалізувалися на даному етапі: посилення зацікавленості дітей вивченням особливостей рідного краю; формування інтересу до елементів дитячого туризму; формування уміння розповідати про рідний край. На третьому, *практичному етапі*, ми ставили за мету, визначити засвоєні дітьми старшого дошкільного віку практичні основи краєзнавчої роботи.

Основні форми і методи роботи нашої програми: екскурсія найближчим мікрорайоном, перегляд відеоматеріалів про культурні пам'ятки Вінниця,

ігрова ситуація «Мандруємо рідним краєм», перегляд добірки відеоматеріалів про духовні святині Вінниця, колективне обговорення відвідин дітьми Вінницького Покровського ярмарку: «Талановиті руки вінницьких майстрів», створення фотогалереї «Мої гостини», зустріч з майстриною народних ремесел, створення фотоальбому «Я живу у Вінниці»; конкурс юних живописців «Рідний край в малюнках», спортивну розвагу «Ігри патріотів», спільне літературно-музичне дійство «Взяв би я бандуру» (за участю випускників місцевої музичної школи); похід до річки, де було проведене міні спортивно-туристичне змагання «Облаштовуємо стоянку туристів», робота з картою «Подорожуємо Вінницею», розвага «Веселий ярмарок у Вінниці» випуску художньо-краєзнавчої газети «Як ми Вінницею мандрували» мистецько-краєзнавче свято «Свята нашого народу» та краєзнавчі посиденьки «Я все люблю в своїм краю» (спільно з батьками, родичами, майстрами народних ремесел Вінниці).

Після застосування системи коригувальної роботи нами було проведено контрольний зріз. У результаті проведеної формувальної роботи відбулися якісні та кількісні зміни в рівнях залучення дітей до краєзнавчої роботи: для експериментальної групи: високий рівень складає 25% (до експерименту - 10%), середній рівень - 45% (до експерименту - 32%), до низького рівня було віднесено 30% (до експерименту - 58%).

Після проведення експерименту педагоги ЗДО засвідчили, що за час експериментальної роботи вони набули низку якісно нових теоретичних знань й практичних вмінь і навичок краєзнавства. Вихователі виявили потребу щодо необхідності відродження, збереження та примноження матеріальної й духовної спадщини рідного краю, визнали гостру потребу в залученні дітей до культурних скарбів рідного краю, надавали практичні пропозиції щодо оновлення експонатів міні-музею садочка, а також створення інтернет-сторінки ЗДО «Я і моє місто: зростаємо разом». У розмові з експериментатором педагоги засвідчили, що за час експериментальної роботи

вони набули низку якісно нових теоретичних знань й практичних вмінь і навичок краєзнавства. З-поміж інших відзначено наступні: удосконалення умінь впроваджувати матеріальні та духовні цінності культури рідного краю у різні види виховної роботи, адаптуючи їх до вікових та індивідуальних особливостей дошкільників; удосконалення умінь дитячого туризму; усвідомлення потреби в удосконаленні своїх знань у царині регіонально-краєзнавчої проблематики.

Отримані дослідницько-експериментальні дані засвідчують правомірність висунутої гіпотези та підтверджують ефективність розробленої програми щодо проведення туристично-краєзнавчої роботи зі старшими дошкільниками у закладі дошкільної освіти.

Проведене нами дослідження не вичерпує глибини обраної нами проблеми. Подальші дослідження пов'язані із добором та систематизацією методичних матеріалів з проблеми організації дитячого краєзнавства у ЗДО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. Туризм – нетрадиційна форма оздоровлення. *Дошкільне виховання*. 2007. № 7. С. 19-20.
2. Барсуковська Г.П. Досвід використання дитячого туризму у фізичному вихованні дошкільників. Педагогічні науки. Вип. 23. С. 119-126.
3. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 408 с.
4. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Вища шк., 2002. 407 с.
5. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної історико-культурної спадщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Луганський національний педагогічний університет імені В. Даля. Луганськ, 2007. 239 с.
6. Бочарова Н. И. Туристические прогулки в детском саду. Пособие для работников дошкольных учреждений. Москва: АРКТИ. 2004. 116 с.
7. Василевська Л. С. Методичні рекомендації щодо організації туристично-краєзнавчої роботи з дошкільниками. Вінниця, 2015. 8 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
9. Врочинська М. Веселі походи малюків і їхніх батьків. *Дошкільне виховання*. 2014. №6. С. 30-31.
10. Впевнений старт. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку [Електронний ресурс]. Режим доступу : iipr.org/so^iki/ua.o^pu.ip.ua. - Назва з екрану.

- 11.Голод А. П., Крадецька А. О. Дитячий адаптивний туризм в Україні: передумови розвитку та проблеми безпеки. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2015. Вип. 5. С. 760-763.
- 12.Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Наука, 1997. 613 с.
- 13.Грицишина Т. І. Маленькі туристи. Краєзнавство і туризм у дошкільному закладі. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2004. 128 с.
- 14.Грицишина Т. І. Формування життєвої компетентності обдарованих дошкільників засобами краєзнавчо-туристичної діяльності в умовах дошкільного навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10 (28-29). С. 87-91.
- 15.Давидова О. І. Л. Г. Богославец, А. А. Майер Робота з батьками в дитячому саду: етнопедагогічний підхід. Додаток до журналу «Управління ДОП». Москва: ТЦ Сфера, 2005. 144 с.
16. Даринский А. В. Краеведение. Москва: Просвещение, 1987. 146 с.
- 17.Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнєцова В. І. Основи краєзнавства. Харків: «Світ дитинства», 1999. 186 с.
- 18.Денисенко Н. Ф., Аксьонова О.П.. Через рух - до здоров'я дітей : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 88 с.
- 19.Денисюк О. М. Формування уявлень дітей старшого дошкільного віку про історію України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2000. 17 с.
- 20.Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція, 2012 р.
- 21.Додаток до листа МОН України від 16.08.2010 р. № 1/9-563 «Фізичний розвиток дітей в умовах дошкільного навчального закладу» / Електронний ресурс.
- 22.Закон про дошкільну освіту від 11 липня 2001 р. № 2628 - 111. *Книга*

- керівника дошкільного навчального закладу: Довідково-методичне видання / Упор. О. А. Копейкіна, Л. В. Гураш. Харків: Торсінг плюс, 2006. 512 с.
23. Історико-краєзнавча робота з дітьми дошкільного віку : Матеріали міського семінару-практикум. *Дитячий садок*. 2009. №15. 18 с.
24. Історія дошкільної педагогіки : хрестоматія / упор. З. М. Борисова. Київ: Вища школа. 2002. 154 с.
25. Каплуновська О. Україна - моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / О. М. Каплуновська та ін.; за наук. ред.. О. Д. Райпольської. - Тернопіль : Мандрівець, 2016. 72 с.
26. Кашуба Я. М. Формування системи дитячого оздоровлення і туризму: монографія. Львів: ПАІС, 2007. 293 с.
27. Ковач Ш., Дудіцька С. П., Мадяр-Фазекаш Е. О. Організація туристичної діяльності в умовах сучасного закладу освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. Вип. 26. С. 93-97.
28. Круцевич Т. Ю. Оптимізація рухової активності дітей старшого дошкільного віку в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*. 2008. С. 88-90.
29. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі Гуцульського регіону) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08. «Дошкільна педагогіка». Івано-Франківськ, 2008. 212 с.
30. Лосяк П. Регіональний етнографічний компонент у середній школі. Снятин, 2007. 160 с.
31. Мала енциклопедія «Фізкультура і спорт» : енциклопедичний довідник. Київ: Перун, 2010. 564 с.

- 32.Матвієнко С. І., Заплішний І. І. Українські народні рухливі ігри і дошкільному навчальному закладі : навч.-метод. посібник. Вінниця: Вид- во НДУ ім. Миколи Гоголя, 2017. 134 с.
- 33.Матвієнко, С. І.; Варуха, О. В.; Оленченко, С. О. Підготовка студентів спеціальності «дошкільна освіта» до формування у дошкільників рухових умінь і навичок. Наукові записки Вінницького державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2012. Вип. 2. С. 135-138.
- 34.Матвієнко-Гарнага Ф. Краєзнавство і краєзнавча робота. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2008. №40. С. 2-3.
- 35.Машкова О. В., Цветкова Д. І. Особливості організації сімейного відпочинку з дітьми дошкільного віку в Україні. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. 217. Вип. 6. С. 187-192.
- 36.Медвідь А. Рухова активність дошкільнят: шляхи оптимізації в процесі туристичної діяльності. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. 2009. Вип. 64. С. 482-484.
- 37.Огірко І., Похмурська С. особливості занять із туризму як засобу фізичного виховання дошкільнят. Фізичне виховання, спорт в культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць. Вип. 2. 2008. С. 203-206.
- 38.Нетрадиційні форми проведення батьківських зборів. *Соціальна педагогіка*. 2005. № 3. С. 22-24.
- 39.Палатний І. А., Палатна О. М. Умовия ^ффективного использования туристско-краеведческой деятельности в работе с детьми старшего дошкольного возраста. *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності*. 2016. С. 229-240.
- 40.Пангелов Б. Організаційно-методичні засади туристсько-краєзнавчої роботи з дітьми в умовах дошкільної освітньої установи. *Педагогіка*,

- психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта*. 2007. Вып 6. С. 221-223.
41. Пангелов Б. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. 2010. Київ: Академвидав. 248 с.
 42. Поліщук В. В. Вплив занять туристсько-краєзнавчою діяльністю на рухову активність дітей старшого дошкільного віку. молодий учений. 2015. №2 (17). С. 505-507.
 43. Поліщук В. В. Фізична підготовка дітей 5-6 років в процесі фізичного виховання засобами туризму. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2013. Випуск 109. С. 168-174.
 44. Понго Л., Добош О. Від батьківського порогу - у широкий світ. *Дошкільне виховання*. 2002. №8. С. 12-13.
 45. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. Київ, 1993. 128 с.
 46. Похмурська С. Туризм - засіб фізичного виховання дошкільнят. *Молода спортивна наука України*. 2008. Т. 2. С. 163-167.
 47. Рунова М. О. Рухова активність дитини в дитячому садку: пер. з рос. мови. Харків: Ранок, 2007. 192 с.
 48. Скрипченко І. Т. Основні дефініції в дитячо-юнацькому туризмі. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2014. Випуск 121. С. 218230.
 49. Соловей М. В. Краєзнавчо-пошукова робота учнів у загальноосвітніх школах України (1950-2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2000. 21 с.
 50. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. М.: Педагогика, 1983. 318 с.
 51. Сухомлинський В. О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання*. 2003. № 3. С. 3-8.
 52. Титаренко С., Дихал Є. Засоби підвищення рухової активності у дітей старшого дошкільного віку в процесі проведення туристичних

- прогулянок. *Нова педагогічна думка*. 2013. Вип. 4. С. 207-209.
53. Фіцула М. М. Педагогіка : підручник для ВНЗ. Київ: Знання, 2000. 653 с.
54. Фок С. Краєзнавство в системі народної освіти. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2001. №13. С. 7-8.
55. Цибанюк О. Планування та організація туристичної діяльності дошкільника в умовах сучасного закладу освіти. *Вісник Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича: педагогіка та психологія*. Чернівці, 2009. Вип. 452. С.169-175.